

Volodymyr Agapov
(*Donetsk Institute of Railway Transport
of Ukrainian Academy of Railway Transport*)

PARTY AND STATE POLICY IN RESPECT OF WAGES IN THE COAL INDUSTRY IN 1985–1990 AND ITS RESULTS

Purpose

The actual task of historic science is the study of the whole complex of political, economic and social factors that led to the collapse of the USSR. One of the main forces of the political process in 1989-1991 was a mining movement. The reasons for strikes, the circumstances of the Donbas miners' transition to the anti Communist positions can be understandable in the case of their financial state clarification, which leads to the necessity of studying the party and state policy in respect of wages in the coal industry and its social consequences. The purpose of the article: studying this policy as a detonator of miners' revolt in July, 1989 and the miners' political struggle in 1990 and 1991.

Approach

The key base of the article is the documents of the Central state Supreme power bodies and Ukraine management archive and Dnepropetrovsk, Donetsk and Lugansk regional state archives, the publications of the Donetsk regional Department of the statistics that were published in 1989 – 1991. The publications of the historians, scientists of the Industry Economics Institute of the Ukrainian National Academy of Sciences, the scientists of Coal Industry Ministry in the USSR are used. The author uses conflictology approach to evaluate the relationship between the government policies, psychological state of the miners and their economic and political struggle in 1989 – 1991.

Methods

The author primarily uses the analytical method. In the article the CPSU Central Committee, the USSR Supreme Soviet and the Council of Ministers of the USSR resolutions, which regulated the procedure of calculation of wages to coal industry workers, are analyzed. The quantitative, logical and comparative methods are also used. The results of sociological surveys which were conducted among the miners to determine the degree of satisfaction with the authorities' policies are researched. Based on the statistical material the changes in miners' wages, their financial state compared with the Donbas industrial enterprises workers' financial state are found out.

Findings

The purpose of the party and state policy in respect of wages in the subsidiary sector, the miners' attitude to the innovations of the government, their financial state in the pre-strike period are explained; fluctuations in the government's policy under the influence of strikes struggle of the miners are studied; the causes of miners discontent with the policy in 1990 are highlighted.

Research implications

The author has found out that having started «perestroika» the party and state leadership of the USSR decided to raise the salary considerably, hoping to increase the motivation of labour productivity. Because of the rapid increase in the workers earnings from other industries miners were losing their privileged position in access to commodity resources. The indisputable result of the strikes of 1989 was the growth of cash payments. But the miners did not receive the privileged finance situation in which they were several years ago.

Value

The article highlights the problem that has not previously been studied.

Keywords: wage, miner, subsidy, perestroika.

Володимир Агапов

(д.і.н., проф. каф. соціально-гуманітарних дисциплін Донецького інституту Української академії залізничного транспорту. agarov_donetsk@mail.ru)

ПАРТІЙНО-ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ У ВУГІЛЬНІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ У 1985–1990 рр. ТА ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ

Актуальним завданням історичної науки є дослідження всього комплексу політичних, економічних і соціальних чинників, які призвели до краху СРСР. Одним з рушійних сил політичного процесу 1989-1991 рр. був шахтарський рух. Причини страйків, обставини переходу гірників Донбасу на антикомуністичні позиції можуть бути зрозумілими у разі з'ясування їх матеріального стану, що зумовлює необхідність вивчення партійно-державної політики щодо заробітної плати у вугільній галузі та її соціальних наслідків. Мета статті: вивчення цієї політики як детонатора шахтарського бунту у липні 1989 г. і політичної боротьби гірників у 1990 та 1991 рр.

Стаття написана на основі документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Дніпропетровського, Донецького та Луганського обласних державних архівів, публікацій Донецького обласного управління статистики, що були видані у 1989 – 1991 рр. Використовуються публікації істориків, вчених Інституту економіки промисловості НАН України, керівників Мінвуглепрому УРСР. Автор застосовує конфліктологічний підхід для з'ясування зв'язку між політикою влади, психологічним станом гірників та їх економічною та політичною боротьбою у 1989 – 1991 рр.

Автором використовується, передусім, аналітичний метод. У статті проаналізовано постанови ЦК КПРС, Верховної Ради СРСР і Ради Міністрів СРСР, які регулювали порядок нарахування заробітної плати робітникам вугільної галузі. Також використано кількісний, логічний і порівняльний методи. Досліджувалися результати соціологічних опитувань серед шахтарів, що проводилися з метою з'ясування ступеня задоволення робітників політикою влади. Спираючись на статистичні матеріали, з'ясовувалися зміни у заробітній платі шахтарів, їх матеріального стану у порівнянні з матеріальним станом робітників промислових підприємств Донбасу.

З'ясовано мету партійно-державної політики щодо заробітної плати у дотаційній галузі, становлення гірників до нововведень уряду, їх матеріальний стан у дострайковий період; простежені коливання урядової політики під впливом страйкової боротьби гірників, висвітлено причини незадоволення цією політикою шахтарів у 1990 р.

Автор встановив, що розпочавши «перебудову», партійно-державне керівництво СРСР зважалося на істотне підвищення зарплатні, сподіваючись посилити мотивацію високопродуктивної праці. Шахтарі через стрімке збільшення заробітків у робітників інших галузей народного господарства втрачали свою привілейованість у доступі до товарних ресурсів. Безперечним результатом страйку 1989 р. стало зростання грошових виплат. Але шахтарі не отримали привілейованого матеріального стану, в якому вони знаходилися декілька років тому.

У статті висвітлюється проблема, що раніше не вивчалася.

Ключові слова: заробітна плата, шахтар, доплата, перебудова.

Одним з аспектів дослідницької проблематики є вивчення функціонування народногосподарського комплексу УРСР, діяльність законодавчої та виконавчої влади в економічній сфері в останні роки існування СРСР та УРСР. Стан справ у вугільній промисловості заслуговує особливої уваги. Обставини переходу гірників Донбасу на антикомуністичні позиції можуть бути зрозумілими у разі з'ясування їх матеріального стану, що зумовлює необхідність вивчення партійно-державної політики щодо заробітної плати у вугільній галузі та її наслідків. Історіографію проблеми складають монографія «Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття» [1], публікації К. Заблоцької [2] та Н. Шевченко [3], завдяки яким з'ясовано політику щодо заробітної плати, яка проводилася владою протягом 70-х – першої половини 80-х рр.

Мета статті: вивчення цієї політики як детонатора шахтарського бунту у липні 1989 г. і політичної боротьби гірників у 1990 та 1991 рр. Завдання статті: проаналізувати зміни у політиці заробітної плати, здійснені урядом М. Рижкова у 1986–1990 рр.; з'ясувати матеріальний стан гірників у передстрайковий період, ступінь їх задоволення або незадоволення нововведеннями уряду; простежити коливання урядової політики під впливом страйкової боротьби гірників, висвітлити причини незадоволення цією політикою шахтарів у 1990 р.

КПРС, яка не змогла створити ефективні стимули високопродуктивної праці, намагалася здійснити соціалістичний принцип розподілу її результатів. В СРСР використовувалася погодинна та відрядно-преміальна системи. Фонд оплати праці шахти складався з фонду заробітної плати (85 – 95 % до фонду оплати праці) і фонду матеріального заохочення (5 –15 %) [4]. У низькоефективних шахт фактично не було фонду матеріального заохочення. У 1988 р. на шахті ім. Челюскінців виробничого об'єднання (далі –ВО) «Донецьквугілля» запланований розмір фонду мав складати 937 тис. крб., але фактично дорівнював 29 тис. крб.[5] Формування фонду заробітної плати відбувалася за директивними показниками, повністю залежало від встановленого плану вуглевидобутку і не залежало від витрат виробництва. У 1989 р. фонд заробітної плати у ВО «Донецьквугілля» формувався за рахунок відрахування 22 коп. за 1 т вугілля, прийнятого фабриками ВО «Донецьквуглезбагачення»[6].

Принцип пропорційного співвідношення між зростанням продуктивності праці та зарплати на багатьох шахтах не міг бути використаний через зростання трудомісткості вуглевидобутку. У 1989 р. порівняно із 1976 р. внаслідок покращення гірничого господарства та організації виробництва, механізації виробничих процесів продуктивність праці збільшилася на 13,2 %. Через негативні фактори вона знизилася на 42,8 % [7]. Виконання планових показників адміністрацією доволі часто «виводилося». У 1989 р. Комітет народного контролю УРСР звинуватив у фінансових підлогах керівників шахт ВО «Донецьквугілля», «Лисичанськ-» та «Павлоградвугілля», які спотворили звітність про якість відвантаженого вугілля, що дозволило їм отримати 142 тис. крб. премій [8].

Коли розпочалася «перебудова», нове партійне-державне керівництво СРСР зважилося на істотне підвищення зарплатні, сподіваючись посилити мотивацію високопродуктивної праці. Відповідно до постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів 115 від 17 квітня 1986 р. «Про вдосконалення заробітної плати і запровадження нових тарифних ставок і посадових окладів працівникам виробничих галузей народного господарства» передбачалося їх збільшення на 25 – 30% [9]. Воно відбувалося без кореляції зі зростанням обсягів виробництва, без урахування фактичних умов праці та ризиків професійних захворювань. Фінансові ресурси передбачалося знайти за рахунок збільшення норм праці, скорочення числа промислово-виробничого персоналу, зменшення втрат робочого часу та економію фонду зарплати. У Донецькій області у 1987 р. на нові ставки й оклади були переведені робітники 47 шахт (зі 121) шести виробничих об'єднань (із 11) [10]. У 1988 р. у ВО «Донецьквугілля» були переведені на нові тарифні ставки й оклади 40 тис. робітників, що працювали на 26 підприємствах, серед яких було декілька шахт. Ставки гірників зросли на 10,6 %,

оклади фахівців – на 8,5 %. Підвищення ставок і окладів часто носило штучний характер. На шахті «Єнакіївська» ВО «Орджонікідзевугілля» ставки були підвищені на 10,2 % і на стільки ж були збільшені норми виробки. На шахті «Жовтнева» ВО «Донецьквугілля» тарифна ставка була піднята із 9,39 крб. до 9,42 крб.

У 1988 р. після проведеного підвищення ставок і окладів середня зарплата у вугільників Донеччини дорівнювала 342 крб., і вона на 20 % випереджала зарплату металургів, на 33 % – зарплату енергетиків. Різниця в зарплаті шахтарів та середньої у народному господарстві Донецькій області складала 72 %. Зарплата гірників на 34,7 % випереджала середню зарплату в промисловості, тоді як у США такий розрив становив 31 %, у ФРН – 20 %.

Виконуючи постанову № 115, союзний уряд і Мінвуглепром СРСР здійснили «фінансовий маневр». У 1987 р. РМ СРСР позбавила шахти доплат за експортні поставки. Доплати, що виплачувалися раніше за роботу у нічні зміни, були включені в нову тарифну ставку. Як вже зазначалося, у ВО «Донецьквугілля» ставки робітників були збільшені на 10,6 %, оклади фахівців – на 8,5 %, але реальна заробітна плата зросла на 3,9 % [11]. Шахтарі відчували підлог, коли у лютому 1987 р. була прийнята постанова ЦК КПРС, РМ СРСР і ВЦРПС № 194, яка надала право підприємствам базових галузей здійснювати доплати до тарифних ставок і окладів за роботу в нічні (+40 %) і вечірні зміни (+20 %). Такі доплати стали виплачуватися металургам та хімікам, коксохімікам та машинобудівникам. Керівники Мінвуглепрому СРСР підраховали, що при 30-годинному робочому тижні шахтарям здійснюватимуться доплати тільки до однієї вечірньої та двох нічних змін. Але РМ СРСР грошей для цих виплат не виділила. Директори високорентабельних шахт без наказу міністра самостійних рішень не приймали.

Несприятливі для гірників процеси посилювалися у кінці 1988 р., коли партійно-державне керівництво усвідомило наявність фінансової кризи в СРСР. Щоб призупинити інфляцію, РМ СРСР 19-го січня 1989 р. прийняла постанову № 50, якою зобов'язала міністерства, у тому числі Мінвуглепром СРСР, проводити поквартальний контроль витрачання коштів на оплату праці у суворій відповідності із затвердженим нормативним співвідношенням між зростанням зарплати і продуктивності праці. Банкам було надано право наднормативну частину коштів на оплату праці шахтам не видавати. Головним територіальним управлінням «Головдонецьквугілля» і «Головворошиловградвугілля» були доведені ці нормативи. Шахтам Ворошиловградської області був встановлений коефіцієнт 1,0285, зокрема, ВО «Ворошиловградвугілля» – 1,0326, ВО «Стахановвугілля» – 1,0352 [12]. Керівництво СРСР у постанові «Про заходи щодо фінансового оздоровлення економіки і зміцнення грошового обігу в країні у 1989 – 1990 рр. і в XIII п'ятиріччі» зажадало від керівників міністерств і підприємств не приймати рішень з питань встановлення додаткових пільг і підвищення зарплати.

Після набуття чинності закону СРСР «Про державне підприємство (об'єднання)» і «революції прибутків», що розпочалася, наявною була тенденція вирівнювання зарплат, хоча умови праці у різних галузях продовжували істотно розрізнятися. Темпи зростання зарплати гірників суттєво поступалися темпам її зростання в

інших галузях народного господарства. У 1977 р. середня зарплата гірників на 66 % перевищувала середню зарплату в промисловості, у 1985 р. – на 49 % [13], у 1989 р. – на 34 %. Наявна була тенденція втрати гірниками провідних позицій у матеріальному забезпеченні.

Таблиця 1

Динаміка зростання заробітної плати на підприємствах Донецької області у 1985 – 1988 рр. [14]

Зарплата	1985 р.	1986 р.	1987 р.	1988 р.	% 1988 р. до 1985 р.
Середня за областю	195,4	199,5	203,6	217,5	+ 11,3
У промисловості	240,7	244,6	247,3	262,9	+ 9,2
У т. ч. вугільній	336,8	340,1	342,2	354,2	+ 5,1
У металургійній	217,0	222,1	221,3	246,6	+ 13,6
У хімічній	184,0	186,2	188,5	205,1	+ 11,4

Напередодні липневого страйку 1989 р. за розмірами заробітної плати шахтарі утримували провідні позиції серед робітників промисловості, передусім, завдяки високій зарплаті підземних робітників провідних спеціальностей. У червні 1989 р. підземні робітники кожної десятої шахти Донецької області мали зарплату 401 – 450 крб. У ВО «Добропіллявугілля» зарплата гірників складала 333,4 крб., у підземних робітників вона була вищою на 17 %, у прохідників – на 43 %, у гірничоробітників очисного вибою – на 50 %. За отримуваною зарплатою частина гірників належала до робочої аристократії, входила до складу доволі нечисленного прошарку суспільства, який заробляв великі, за радянським розумінням, гроші. Кількість в СРСР людей, що мала зарплату понад 500 крб. на місяць, становила 2,3 % від числа зайнятих у народному господарстві. Середня зарплата приховувала наявність у галузі малооплачуваних гірників. Шахтарі з низькою зарплатою працювали переважно на шахтах, де не проводилися реконструктивні роботи. Найнижчу зарплату в УРСР мали гірники ВО «Укрзахідвугілля», на Донбасі – шахтарі ВО «Стахановвугілля» (у 1989 р. – 287 крб.).

Динаміка зростання заробітної плати була не на користь шахтарів. У першому півріччі 1989 р. у Донецькій області зростання фонду заробітної плати становило на шахтах 0,3 %, у той час як на машинобудівних заводах Мінвуглепрому СРСР – 6,8 %, на металургійних заводах – 9,3 %, на хімічних – 12,4 %. Зростання виплат з фонду матеріального заохочення на шахтах дорівнювало 6,5%, на машинобудівних заводах Мінвуглепрому СРСР – 24,9 %, на металургійних заводах – 24,6 %, на хімічних – 106,5 %. У цілому зростання зарплати на шахтах складало 3,3 % при зростанні продуктивності праці на 1,5 %, на машзаводах Мінвуглепрому СРСР – на 72 % при підвищенні продуктивності праці на 5,6 %. На металургійних заводах зростання зарплати склало 10,6 % при підвищенні продуктивності праці на 2,1 % [15]. Зростання зарплати шахтарів у 2,7 рази відставало від середньообласних показників і в 2,2 рази від середньореспубліканських.

Попри те, що трудомісткість вуглевидобутку на шахтах УРСР була на 27 % вищою за середньогалузевий показник, напередодні страйків 1989 р. в українських шахтарів зарплата була найнижча порівняно із заробітками гірників основних вугільних регіонів СРСР. В УРСР вона становила у 1988 р. 353 крб., в РРФСР 411 крб. Міністр вугільної промисловості М. Щадов згодом розповідав: «Я зрозумів неправильність системи оплати. Став писати керівникам країни. Нам казали, що немає грошей. Адже тоді й треба було всього 1,7 млрд крб.» [16].

Політика, що проводилася державою стосовно заробітної плати, викликала невдоволення значної частини гірників. По-перше, тому, що диференціація серед шахтарських колективів за рівнем заробітної плати була істотною і безпосередньо не залежала від важкості їх праці. Найважливішу роль відігравали природно-геологічний чинник (потужність пластів, що розроблялися) і стан шахтного фонду. У Донецькій області гірник підприємства, що мало високу рентабельність, мав у 1988 р. зарплату на 540 крб. більшу, ніж працівник відсталого шахти. У гірників Центрального району Донбасу, де були найважчі умови праці та найвищий рівень травматизму, середня зарплата становила 345 крб. По-друге, невдоволення посилювалося ще тому, що партійно-державна політика вела до зменшення розриву в діапазоні тарифних ставок крайніх розрядів (із 2,25 до 1,86) і втрати привілейованого становища підземних робітників провідних спеціальностей. Якщо у 1961 р. зарплату понад 300 крб. на місяць мали 1,7 % працівників, то у 1986 р. 17,7 %. Мали усі підстави бути невдоволеними гірничі інженери. Різниця їх зарплати та зарплати підземних робітників зменшилася із 24 % у 1965 р. до 13 % у 1985 р. [17] По-третє, порівняно високі темпи зростання заробітної плати у робітників і фахівців, що працювали у відносно нормальних наземних умовах, знижували результативність заходів щодо залучення робочої сили у вугільну промисловість. Все це викликало різке невдоволення шахтарів через неукомплектованість робочих змін, загострення боротьби в чергах за доступ до продовольчих і товарних ресурсів.

Гірники скептично ставилися до дій уряду і галузевого міністерства у питаннях удосконалення системи нарахування зарплати. У 1988 р., відповідаючи на питання соціологів «Як ви оцінюєте ефективність заходів з удосконалення оплати праці?» ефективними назвали заходи 10,5 % опитаних, 13,9 % вважали, що сталися зміни у гірській бік, 29,9 % відзначили вкрай низьку їх ефективність. Кожен третій гірник не бачив змін в оплаті праці [26]. Директор шахти ім. М. Горького ВО «Донецьквугілля» В. Прищепа дав таку оцінку політиці щодо заробітної плати: «8 років я працюю директором. За цей час багато разів переглядалися тарифні ставки, оклади, положення про економічне стимулювання. Заради чого все це? Не подумайте, що заради справедливої оплати праці. Скоріше для того, щоб створити видимість якихось змін на краще, видимість турботи про людей» [18].

Питання підвищення заробітної плати було одним із головних підчас страйку гірників у липні 1989 р. Після нього зарплата гірників зростала. Доплата «ходових» вимагала збільшення фонду заробітної плати на шахтах на 568 млн крб., доплати за роботу у вечірні та нічні зміни ще на 480 млн крб. Намір уряду оплачувати «ходові» за середньою тарифною ставкою викликало подив у спеціалістів. Вони вважали,

що рішення «могла прийняти людина або далека від вугільної промисловості, або охоча її знищити. Ці гроші треба було «посадити» на ціну вугілля. З'явився б стимул до збільшення обсягів видобутку» [19]. Незважаючи на зниження обсягів виробництва у серпні – вересні, гірники стали отримувати вищу зарплату (у серпні на Донеччині видобуток вугілля знизився на 12 %, з планом не впоралися 90 шахт і шахтоуправлінь із 122). У шахтоуправлінні «Петровське» ВО «Донецьквугілля» до листопада продуктивність праці зменшилася на 32,7 %, але зарплата зросла на 21% [20]. Зі скороченням кількості ІТП і службовців там, де це можна було, здійснювалося переведення працівників на нові ставки та посадові оклади.

1-го жовтня 1989 р. було прийнято постанову ВР СРСР «Про оподаткування фонду оплати праці державних підприємств (об'єднань)», яка скасовувала систему нормативного співвідношення між приростом заробітної плати і зростанням продуктивності праці. Відкривалися перспектива впровадження нових тарифних ставок. Проте шахтарі були попереджені, що реального підвищення зарплати не станеться внаслідок зменшення преміальних виплат. Підвищення зарплати частині підземних робітників передбачала постанова Держкомітету СРСР із праці та соціальних питань і секретаріату ВЦРПС «Про оплату праці робітників, зайнятих на діючих вугільних і сланцевих шахтах, та тих, що будуються, на роботах із застосуванням вібротехнічних механізмів» (7 жовтня 1989 р.). Вона дозволяла підвищення оплати праці вибійникам та машиністам комбайнів. Терміни і порядок впровадження нових тарифних ставок мали визначати ради трудових колективів (РТК) шахт і об'єднань «після того, як будуть знайдені необхідні кошти» [21]. Була усвідомлена необхідність підвищення зарплати машиністам електровозів та підземних машин, від яких багато в чому залежало виконання планів вуглевидобутку.

Гроші для підвищення тарифних ставок гірникам потрібно було заробити. Шляхів вирішення проблеми «де узяти гроші?» було два: або підвищити продуктивність праці, чого зробити на більшості шахт було неможливо, або добитися від держави таких гуртових цін, які б передбачали витрати не лише на компенсацію фактичних фінансових витрат на видобування вугілля із урахуванням повної рекультивації, але й б дозволили досягти високого рівня рентабельності всім без винятку шахтам. «Вирішальною умовою здійснення економічних перетворень для вугільних підприємств є запровадження нових гуртових цін на вугілля» [22]. Держава була супротивником такого підходу і націлювала гірників на підвищення продуктивності праці, збільшення фондівіддачі та не поспішала змінювати систему ціноутворення.

В перші місяці 1990 р. були вирішені останні проблеми, пов'язані із запровадженням доплат за роботу у вечірні та нічні зміни, внаслідок чого шахтарі УРСР отримали впродовж року додатково 1728 млн крб. Державна політика була спрямована на нормалізацію фінансового обігу в країні, здійснення контролю за приростом коштів, спрямованих на оплату праці за допомогою регульовального податку, використання стимулюючої ролі зарплати для підвищення ефективності виробництва. Стосовно колективів Мінвуглепрому СРСР держава поводитися зважено, стимулюючи збільшення вуглевидобутку. Про наявність такого підходу свідчить постанова РМ СРСР від 2 лютого 1990 р. «Про уточнення порядку на-

рахування приросту коштів, що направляються на оплату праці підприємствам (об'єднанням) і організаціям при сплаті регульовального податку в 1990 р.». Об'єднанням і шахтам базовий рівень оплати праці збільшувався залежно від приросту товарної продукції із застосуванням коефіцієнта 0,7. Для підприємств машинобудування і металообробки у разі збільшення обсягів виробництва понад 4 % коефіцієнт складав 0,3, в інших галузях народного господарства – 0,5. При зниженні обсягів виробництва у вугільній промисловості жодні коефіцієнти зниження базового рівня оплати праці не застосовувалися. Для підприємств інших галузей базовий рівень оплати праці знижувався із застосуванням коефіцієнта 0,7 за кожен відсоток зниження обсягів виробництва [23]. Постанова РМ СРСР дозволила підвищувати зарплату на високорентабельних шахтах. Фінансові проблеми об'єднань, які мали старий шахтний фонд, зростали. Багато директорів, щоб уникнути конфліктів і страйків, свідомо йшли на перевитрати фонду заробітної плати. У 10 об'єднаннях Ворошиловградської області протягом 1989 р. перевитрата фонду заробітної плати склала 23,9 млн крб. [24], у ВО «Донецьквугілля» – 8 млн крб. Через це адміністрація деяких шахт не могла доплачувати гірникам за роботу у вечірні та нічні зміни та спрямовувати додаткові суми до фондів заробітної плати і матеріального заохочення, хоча юридичні можливості для таких дій були створені.

Диспропорції не були усунені й у 1990 р. У ВО «Артемвугілля» на 1990 р. фонд заробітної плати був визначений у розмірі 124 млн крб., але за підрахунками економістів він мав бути більшим на 17,7 млн крб. ВО «Орджонікідзевугілля» до фонду заробітної плати було недодано 15,6 млн крб. [25] В умовах нестабільного фінансового становища затримувалася виплата зарплати, виникли проблеми з виплатою компенсацій робітникам, постраждалим на виробництві, виплатою доплат і компенсацій, які були зафіксовані в колективних договорах. У ВО «Донецьквугілля» для виплат лікарняних листів та пенсій працюючим пенсіонерам не вистачало 15 – 20 млн крб. [26] Керівництво об'єднання було не в змозі виплатити зарплату за червень і звернулося до РМ УРСР з проханням виділити 20 млн крб., на що отримало відповідь: «Уряд України надати фінансову допомогу не може» [27]. Невиконання планів позбавляло гірників премій і повноцінних винагород за вислугу років.

У 1990 р. зарплата робітників провідних професій продовжувала залишатися самою високою. У гірничоробітників очисного вибою ВО «Красноармійськвугілля» вона дорівнювала 655 крб., у ВО «Орджонікідзевугілля» вибійник отримував 650 крб. У шахтарських містах гірники провідних професій продовжували залишатися найбільш матеріально забезпеченими. У ВО «Орджонікідзевугілля» зарплата гірничоробітника очисного вибою порівняно із зарплатою вальцівника ЄМЗ була вищою на 9 %, прохідника – на 21 %, вибійника – на 37 %. Але лідируючі позиції шахтарів серйозно похитнулися. Робітники провідних професій комбінату «Азовсталь» мали зарплату 499 крб., вогнетривники Макіївського металургійного комбінату – 566 крб. Зарплата робітників мартенівського цеху ДМЗ була такою самою, як і у гірничоробітника очисного вибою ВО «Орджонікідзевугілля» (516 крб.). Різниця в середній зарплаті шахтарів і робітників промисловості після страйку дещо збільшилася з 34 % до 34,2 %, у той час як у 1985 р. розрив сягав

39,9 %[28]. У 1990 р. працівники ВП СРСР за зарплатою посідали шосте місце серед галузей народного господарства, поступаючи концерну «Норильськнікель» (564 крб.), «Головалмаззолото» (502 крб.), НВО «Машприладсервіс» (492 крб.), Мінрибгоспу СРСР (475 крб.) і Міннафтогазпрому (410 крб.).

Маючи в УРСР найвищу зарплату порівняно з працівниками інших галузей, шахтарі явно програвали в отримуваних прибутках порівняно із працівниками малих та спільних підприємств, кооперативів та комерційних банків. У Кривому Розі робітники кооперативу «Рубін» отримували зарплату 1434 крб., а голова кооперативу 2 тис. крб. Сума премій тут складала 10 – 13 тис. крб. [29] Проведене у Донецьку у січні 1990 р. соціологічне опитування показало, що хорошим добробут своїх сімей вважали 9 % опитаних, середнім – 52 %, скоріше поганим – 25 %, 10 % – поганим [30]. Зарплата протягом року зросла на 15 %. Але загальний рівень інфляції склав 12 % [31]. Ринкові ціни піднялися на 26 %.

Отже, у вугільній промисловості спостерігалось зростання зарплати всіх працівників, яке не співвідносилось з підвищенням ефективності виробництва. Зарплата зростала за рахунок збільшення собівартості вугілля. Безперечним результатом страйку стало зростання грошових виплат. Зарплата зросла, але шахтарі не отримали привілейованого матеріального становища, в якому вони знаходилися декілька років тому. Зарплати шахтарів, навіть високооплачуваних, не завжди вистачало для отоварювання в комерційних магазинах, на ринках та у «спекулянтів». Невпевненість у завтрашньому дні підірвала віру в спроможність Президента СРСР та голови союзного уряду вивести галузь з кризи.

РЕЗЮМЕ

Впровадження партійно-державних постанов 1986 – 1989 рр., які, з одного боку, сприяли підвищенню життєвого рівня народу, з іншого, обмежували фінансові можливості держави, нівелювало виключний матеріальний стан підземних робітників. Однак і після липневого страйку 1989 р. шахтарі, зарплата яких зросла, не отримали привілейованого стану. Невпевненість у завтрашньому дні підірвала віру в спроможність Президента СРСР та союзного уряду вивести економіку та галузь з кризи.

Ключові слова: заробітна плата, шахтар, доплата, перебудова.

РЕЗЮМЕ

Реализация партийно-правительственных постановлений 1986-1989 гг., которые, с одной стороны, содействовали повышению жизненного уровня народа, с другой, ограничивали финансовые расходы государства, нивелировала исключительное материальное положение подземных рабочих. Но и после июльской забастовки 1989 г. шахтеры, зарплата которых возросла, не получили привилегированного положения. Неуверенность в завтрашнем дне подрывала их веру в способность Президента СССР и союзного правительства вывести экономику и отрасль из кризиса.

Ключевые слова: заработная плата, шахтер, доплата, перестройка.

SUMMARY

The party and government decrees implementation in 1986-1989, on the one hand, contributed to the people living standards improvement, on the other hand, limited financial expenditure of the state and leveled the exclusive financial position of underground miners. But after the July strike in 1989 the miners, whose wages increased, did not receive a privileged position. Insecurity caused the miners did not believe in the ability of the President of the USSR and the Union government to take the country's economy and industry out of the crisis.

Keywords: wages, miner, surcharges, perestroika.

Примітки:

1. Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття / під ред. З. Г. Лихолобової. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 317 с.
2. Заблоцька К. В. Заробітна плата робітників важкої промисловості України протягом 60-х – першої половини 80-х рр. // Історичні і політологічні дослідження. – 2002. – № 3/4 (11/12). – С. 170–175.
3. Шевченко Н. Н. Условия жизни и труда шахтеров в первой половине 1980-х гг. // Нові сторінки історії Донбасу : статті. Кн. 7. – Донецьк : ДонНУ, 1999. – С. 203–208.
4. Веткин А. С. Хозрасчетные отношения в угольной промышленности // Экономические отношения предприятий территориально-производственного комплекса : [сб. науч. тр.]. – Донецк : ИЭП АН УССР, 1990. – С. 41.
5. Держархів Донецької області (далі – ДАДО). – Ф. п. –18. – Оп. 59. – Спр. 26. – Арк. 42.
6. Там само. – Ф. п. 326. – Оп. 136. – Спр. 146. – Арк. 65.
7. Фищенко С. П. Производственный потенциал угольной промышленности Украины и перспективы его развития // Уголь Украины. – 1990. – № 6.– С. 3.
8. ДАДО – Ф. п. 326. – Оп. 136. – Спр. 458. – Арк. 31 – 32.
9. Там само. – Ф. р.- 2794. – Оп. 2. – Спр. 6334. – Арк. 29.
10. Бигма П. М. Угольная промышленность на марше перестройки // Уголь Украины. – 1988. – № 11. – С. 2.
11. Там само.
12. Держархів Луганської області (далі – ДАЛО). – Ф. р.-1779. – Оп. 2. – Спр. 6194. – Арк. 84.
13. Амоша А. И., Биренберг Б. М. Угольная промышленность Украины: проблемы и решения. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1999. – С. 8, 36.
14. ДАДО. – Ф. р. 6777. – Оп. 1. – Спр. 90. – Арк. 1.
15. Труд и заработная плата в народном хозяйстве Донецкой области за I полугодие 1989 г. : статистический бюллетень № 11/165. / Госкомстат УССР. Донец: обл. упр. статистики. – Донецк, 1989. – С. 20, 21, 23.
16. Цит. за кн.: Лопатин Л. Н. Шахтеры и «начальство» о рабочем движении Кузвбасса в 1989 – 90-е гг. К 20-летию забастовки (Историография. Анализ. Мনে-

- ния). – Кемерово, 2009. – С. 45.
17. Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття. – С. 189.
18. ДАДО. – Ф. п. 557. – Оп. 53. – Спр. 20. – Арк. 10.
19. Долгов В. «Чтобы много сделать, надо много отдать» // Шахтерский вестник [орган трудового коллектива шахтоуправления «Петровское» ПО «Донецкуголь»]. – 1991. – 10 января.
20. ДАДО. – Ф. п. 59. – Оп. 24. – Спр. 25. – Арк. 43.
21. Там само. – Ф. р. 2794. – Оп. 2. – Спр. 5994. – Арк. 159.
22. Телеграмма Донецкого городского стачечного комитета Верховному Совету СССР, СМ СССР и ЦТ// Заря Донбасса. – 1989. – 22 ноября.
23. ДАДО – Ф. р.-2794. – Оп. 2. – Спр. 6164. – Арк. 34.
24. ДАЛО – Ф. р.-1779. – Оп. 2. – Спр. 6194. – Арк. 86.
25. ДАДО. – Ф. р.-2794. – Оп. 2. – Спр. 6334. – Арк. 85.
26. Архів автора. Інформація о ходе выполнения Протокола согласованных мер между шахтерским стачечным комитетом г. Донецка и комиссией Совета Министров СССР и ВЦСПС от 20 – 22 июля 1989 года и Постановления СМ СССР №608 от 03.08.89 г. по объединению «Донецкуголь». 1 апреля 1990 г. – Арк. 8.
27. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. р.-2. – Оп. 15. – Спр. 1855. – Арк. 333.
28. О социальных проблемах шахтеров Донецкой области / Госкомстат УССР. Донецкое областное управление статистики. – Донецк, 1990. – С. 4.
29. Держархів Дніпропетровської області. – Ф. п. 19. – Оп. 95. – Спр. 72. – Арк. 13.
30. ДАДО. – Ф. р.- 6777. – Оп. 1 д. – Спр. 107. – Арк. 12.
31. Гальчинський А. Кінець тоталітарного соціалізму, що далі? – К. : Українські пропілеї, 1996. – С. 23.